

Mitropolitul KALLISTOS WARE (din botez Timothy Richard) de Diokleia (Patriarhia Ecumenică) s-a născut în Bath, Somerset (Anglia), în anul 1934. A urmat studii universitare la Magdalen College (Universitatea Oxford), unde a devenit licențiat în Limbi Clasice și Teologie. În anul 1958, la vârsta de 24 de ani, s-a convertit de la anglicanism la Ortodoxie, viețuind o bună perioadă de timp în Sfântul Munte Athos și la Ierusalim. În anul 1966 a fost tuns în monahism la mănăstirea „Sfântul Ioan Evanghelistul” din insula Patmos, primind numele Kallistos. Tot din 1966, timp de 35 de ani, a predat teologie ortodoxă la Universitatea din Oxford, până la retragerea sa din anul 2001, când a continuat însă să publice și să conferențieze despre spiritualitatea ortodoxă. În anul 1982, a fost hirotonit ca episcop de Diokleia, pentru a sluji ca vicar al arhiepiscopului Tiatirei. O bună perioadă de timp a fost co-președinte al Comisiei de dialog teologic anglicano-ortodox. În data de 31 martie 2007 Sfântul Sinod al Patriarhiei Ecumenice l-a ales în demnitatea de mitropolit, devenind titular de Diokleia. A trecut la Domnul în 24 august 2022 în Oxford (Anglia).

Lucrarea sa cea mai cunoscută este *The Orthodox Church*, publicată în anul 1963, pe când era nehirotonit, ulterior apărută în mai multe ediții revizuite. Împreună cu G.E. Palmer și Philip Sherrard a inițiat traducerea în limba engleză a *Filocaliei*. Dintre lucrările sale traduse în limba română, amintim: *Puterea Numelui. Rugăciunea lui Iisus în spiritualitatea ortodoxă* (București, 1992); *Istoria Bisericii Ortodoxe* (București, 1993); *Ortodoxia, calea dreptei credințe* (Iași, 1993); *Împărăția lăuntrică* (București, 1996); *Rugăciune și tăcere în spiritualitatea ortodoxă* (București, 2003); *Tainele vindecării* (București, 2013, 2019); *Rugăciunea lui Iisus în scrierile Sfântului Grigorie Sinaitul* (Iași, 2014); *Cum suntem mântuiți? Înțelegerea mântuirii în tradiția ortodoxă* (Cluj, 2016); *Teologia polemică greacă în perioada stăpânirii turcești. Contribuția lui Eustratie Argenti* (Iași, 2021).

Mitropolitul
KALLISTOS WARE

SFINTIREA OMULUI CREDINCIOS

Reflecții teologice, liturgice și filocalice

Traducere din limba engleză
de Ștefan Voronca

Editura TRINITAS a Patriarhiei Române
București • 2024

Experiența ortodoxă a pocăinței, text publicat inițial cu titlul *The Orthodox Experience of Repentance*, în: *Sobornost*, vol. 2, 1, 1980, pp. 18-28 [dizertație ținută în cadrul Comunității „Sfinții Alban și Serghie”, august, 1979].

Cum să citim Biblia, text publicat inițial cu titlul *How to Read the Bible*, în: *The Orthodox Study Bible, New Testament and Psalms*, Nashville, 1993, pp. 762-770.

Practicarea Rugăciunii lui Iisus în viața de zi cu zi, text publicat inițial cu titlul *The Use of Jesus Prayer in Daily Life*, în: *Saint Mark Annual Review*, Bethesda, Maryland, 1999.

Prin creație către Creator, text publicat inițial cu titlul *Through the Creation to the Creator* [1997].

„Trebuie să ne rugăm pentru toți”: mântuirea după Sfântul Siluan Athonitul, text publicat inițial cu titlul „We must pray for all”: *Salvation according to Saint Silouan*, în: *Sobornost*, 19, 1, 1997, pp. 34-51 [conferință ținută la Asociația „Saint-Silouane l’Athonite”, Institutul „Saint-Serge”, Paris, 28 septembrie 1996].

CUPRINS

Cuvânt înainte

† DANIEL, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române 5

I

MAICA DOMNULUI: ICOANA VIE A BISERICII

Maica lui Dumnezeu în teologia și cinstirea ortodoxă.....	9
Sfințenia și mărirea Maicii lui Dumnezeu. Abordări ortodoxe	29

II

SPIRITUALITATEA FILOCALIEI

Spiritualitatea <i>Filocaliei</i>	55
Experiența personală a Sfântului Duh după Părinții greci.....	82
Îndumnezeirea la Sfântul Simeon Noul Teolog.....	103
Puterea Numelui. Rugăciunea lui Iisus în spiritualitatea ortodoxă.....	126

Rugăciunea lui Iisus la Sfântul Grigorie Sinaitul	163
Sfântul Maxim Kavsokalivitul și isihasmul athonit din secolul al XIV-lea.....	187
Un manual din secolul al XIV-lea despre rugăciunea isihastă: Centuria Sfinților Calist și Ignatie Xanthopol.....	212
Despărțit de toți și împăcat cu toți. Viața pustnicească în Răsăritul creștin	244

III

PERSOANA • BISERICA • LUMEA

Taina persoanei umane.....	269
Persoana umană ca icoană a Sfintei Treimi.....	281
„Vremea este să lucreze Domnul.” Dumnezeiasca Liturghie: cerul pe pământ	306
Experiența ortodoxă a pocăinței	324
Cum să citim Biblia	341
Practicarea Rugăciunii lui Iisus în viața de zi cu zi	358
Prin creație către Creator	374
„Trebuie să ne rugăm pentru toți”: mântuirea după Sfântul Siluan Athonitul	388

EPILOG

„Am trăit unitatea dintre cer și pământ”, interviu cu mitropolitul Kallistos Ware, realizat de Pr. Dorin- Demostene Iancu (Oxford, Marea Britanie, 2013)	417
<i>Note bibliografice</i>	431
<i>Sursa inițială a textelor</i>	505

MAICA LUI DUMNEZEU ÎN TEOLOGIA ȘI CINSTIREA ORTODOXĂ

Atunci și acum

În timpul Conferinței *Credință și Ordine* desfășurate la Lausanne în 1927, teologul ortodox Serghei Bulgakov a provocat rumoare urcând la tribună și începând o cuvântare despre Preasfânta Fecioară Maria. Era un subiect care nu fusese inclus în agendă, astfel că cel care prezida adunarea l-a întrerupt pe vorbitor și i-a spus să se întoarcă la locul său. Părintele Serghei a refuzat categoric. A continuat să le vorbească celor din sală despre locul Maicii Domnului în teologia și cinstirea creștină; și a insistat că aceasta este o temă pe care adunările inter-bisericești, precum cea de la Lausanne, nu-și pot permite cu niciun chip să o ignore.

Atitudinea președintelui Conferinței de la Lausanne este de înțeles. În acei ani, la orice reuniune ecumenică, subiectul *Preasfânta Fecioară Maria* era o dinamică teologică, un subiect atât de delicat, încât nu putea fi abordat fără niciun risc într-o adunare publică. Astăzi (1970, *n.ed.*), din fericire, situația s-a schimbat foarte mult. Însăși

---

* Textele cuprinse în acest prim capitol au la bază traducerea realizată de domnul Florin Caragiu (*n.ed.*).

existența *Societății Ecumenice a Preasfintei Fecioare* și genul de conferință pe care o ținem aici, la Glastonbury, sunt indicii suficiente cu privire la cât am înaintat din 1927. Convorbiri prietenoase și deschise cu privire la Sfânta Fecioară, de o manieră care era psihologic imposibilă între creștinii divizați de la Lausanne, au devenit acum nu numai o posibilitate, ci și o realitate.

Locul Preasfintei Fecioare Maria în sistemul învățaturii ortodoxe: cele două aspecte

În reflecția la Preasfânta Fecioară Maria, tradiția ortodoxă încearcă întotdeauna să o vadă în legătură cu Fiul ei, niciodată izolată și singură. Din acest motiv, Ortodoxia evită de regulă un termen precum cel de „mariologie” – un cuvânt care este grecesc în forma sa exterioară, dar care nu a fost niciodată întrebuițat de către Părinții Greci și nu se găsește în *Patristic Lexicon* editat la Oxford. Este un cuvânt care poate prea ușor să fie interpretat ca desemnând faptul că există o ramură aparte, un domeniu separat și închis de teologie dogmatică, preocupat în mod exclusiv de Fecioara Maria. Creștinii ortodocși se simt profund stânjeniți în fața unei asemenea compartimentări. Atunci când vorbim de Preasfânta Fecioară Maria, trebuie să amintim de relația ei cu Iisus: trebuie să nu scăpăm din vedere rolul ei în Întruparea lui Hristos și locul ei ca membru în Trupul Său tainic. Aici nu poate fi nicio „mariologie” ca atare: „mariologia” este un aspect al hristologiei sau al ecleziologiei.

Acestea sunt, prin urmare, cele două maniere principale de abordare a vieții și lucrării Preacuratei Fecioare: ca parte a tainei Întrupării și ca parte a tainei Bisericii. Din primul punct de vedere, ea este privită mai presus de toate ca

Maică, sau mai precis ca Mamă și Fecioară. Ea este Maica Mântuitorului, din care Dumnezeu-Cuvântul Și-a luat omenitatea. Însă deoarece Fiul ei Se deosebea de toți ceilalți fii – nu numai om fiind, ci și Dumnezeu – Sfânta Treime a rânduit ca modul nașterii Sale să difere de toate celelalte nașteri: și așa, în maternitatea-i divină, fecioria ei a fost păstrată neștirbită. Din al doilea punct de vedere, ea este privită înainte de toate ca un model și o paradigmă a ceea ce fiecare creștin nădăduiește să fie. În ea este exemplificată, nu ca un ideal abstract, ci ca o realitate distinctă, deplinul înțeles al apartenenței la Biserică. În ea vedem o persoană umană, în întregime „îndumnezeită” de harul divin, viețuind în deplină unire cu Dumnezeu. Primul dintre aceste două aspecte face limpede unicitatea Fecioarei Maria, diferența dintre ea și noi: poate fi numai o Întrupare, și astfel poate fi numai o Maică a lui Dumnezeu. Cel de-al doilea aspect evidențiază ceea ce are în comun Preasfânta Fecioară Maria cu celelalte mădulare ale Trupului lui Hristos: ea este membrul cel mai fără de cusur al comunității mântuite, însă întru aceeași desăvârșire la care toți suntem chemați să participăm.

Preasfânta Fecioară Maria și Taina Întrupării

Primul aspect, cel hristologic, este rezumat în denumirea *Theotokos*, tradusă de obicei prin „Născătoarea de Dumnezeu” sau (mai elegant, chiar dacă mai puțin literal) „Maica lui Dumnezeu”. Acest cuvânt singur furnizează cheia pentru întreaga înțelegere ortodoxă a Preasfintei Fecioare Maria. El face îndată evidentă legătura strânsă dintre cinstirea Fecioarei Maria și doctrina Întrupării. Atunci când o venerăm pe Fecioară, nu o cinstim singură și separat de Fiul ei, ci tocmai fiindcă este Maica lui Emanuel. Cinstirea arătată Fecioarei

Maria, dacă este arătată într-un duh autentic sobornicesc și ortodox, este în chip necesar o cinstire arătată Fiului ei. Este cu neputință ca o asemenea cinstire să diminueze în vreun fel cinstirea datorată lui Iisus Hristos, căci tocmai avându-L în vedere pe Fiul o cinstim pe Maică. Atunci când Părinții Sinodului de la Efes (431) au insistat s-o numească *Theotokos* pe Preasfânta Fecioară Maria, nu a fost dintr-o dorință de-a o slăvi pe ea pentru ea însăși, ci fiindcă numai astfel au putut să apere învățătura ortodoxă despre Întrupare. Ei erau preocupați nu de vreun titlu opțional al cinstirii, ci de o dogmă aflată în însăși inima credinței creștine: unitatea esențială a Persoanei lui Hristos. După cum a văzut limpede Sfântul Chiril al Alexandriei, dacă e să mărturisim că „Emanuel este cu adevărat Dumnezeu”, trebuie de asemenea să mărturisim că „Sfânta Fecioară este *Theotokos*, căci L-a născut, după trup, pe Cuvântul lui Dumnezeu făcut trup” (*A Treia Epistolă către Nestorie*, anatema 1). Preacurata Fecioară Maria nu a născut numai un om mai mult sau mai puțin strâns unit cu Dumnezeu, ci o unică și indivizibilă Persoană, Care este Dumnezeu și om în același timp. „Cuvântul trup S-a făcut” (*Ioan* 1, 14): de aceea Fecioara Maria trebuie să fie numită *Theotokos*, și din acest motiv este ea atât de importantă pentru teologia și cultul Ortodoxiei.

Este semnificativ faptul că nu numai apelativul de *Theotokos*, ci și cele mai multe dintre celelalte denumiri și descrieri simbolice aplicate Preasfintei Fecioare Maria în cinstirea ortodoxă se referă direct sau indirect la Întrupare. „Rugul aprins” (cf. *Ieșirea* 3, 2), „muntele umbrat de pădure” (cf. *Avacum* 3, 3), „poarta de răsărit prin care nimeni nu poate trece, afară de Domnul, Dumnezeul lui Israel” (cf. *Iezechiel* 44, 1-3), „lâna lui Ghedeon” (cf. *Judecătorii* 6, 36-38, *Psalmlii* 71 [72], 60), „carul de foc”, „camera luminoasă de nuntă”, „cartea Cuvântului vieții”, „cerul însuflețit”,

„Tronul lui Dumnezeu”, „rai de taină” – toate acestea și alte denumiri fără număr sunt accentuat hristologice, subliniind rolul Fecioarei Maria ca Maică a lui Dumnezeu, locul ei în taina Întrupării.

Aici, așadar, este baza oricărei mariologii autentice – în faptul că Logosul S-a făcut trup. Însă în acest punct există un aspect suplimentar și de importanță vitală, cu privire la Fecioara Maria și la Întrupare. Preasfânta Fecioară Maria nu a devenit Maica Domnului împotriva voinței sale. Atunci când Dumnezeu l-a făcut pe om după chipul și asemănarea Sa, El Și-a înzestrat creatura cu darul voinței libere; și, în pofida desfigurării naturii omenești la cădere, acest dar divin al libertății n-a fost niciodată retras. Relația dintre om și Dumnezeu este una de dragoste; și este, prin urmare, esențial o relație liberă, căci unde nu-i libertate, nu este iubire. Suntem, cu o expresie a Sfântului Pavel, „împreună-lucrători (*synergoi*) cu Dumnezeu” (*1 Corinteni* 3, 9); după exprimarea Fericitului Augustin, fără Dumnezeu nu putem face nimic, dar fără noi Dumnezeu nu vrea nimic. Ca să cităm din *Omilii* a Sfântului Macarie, o carte foarte îndrăgită de John Wesley: „Voința omului este o condiție esențială, căci fără ea Dumnezeu nu poate face nimic” (XXXVII, 10).

Acest principiu cardinal al libertății se aplică la Întrupare, la fel ca în orice moment al istoriei. În relatarea Sfântului Luca cu privire la Bunavestire, Preasfânta Fecioară Maria ni se revelează ca exemplu suprem de *synergeia* sau conlucrare voluntară. Dacă Dumnezeu ar fi devenit om fără consimțământul Maicii Sale, acest lucru ar fi constituit o încălcare a voinței umane libere, o negare a chipului divin din om. Astfel că arhanghelul a așteptat mai întâi răspunsul ei: „Fie mie după cuvântul tău!” (*Luca* 1, 38). Fecioara Maria ar fi putut să refuze, cu toate că Dumnezeu, în preștiința Sa, știa că nu o va face, la fel cum știa că Iuda Îl va trăda, chiar dacă Iuda

a acționat în deplină libertate. Astfel, chiar dacă Preasfânta Maria a fost „rânduită din veci ca Maică și Fecioară și Primitoare a lui Dumnezeu” (Imnul Vecerniei Mari de la Nașterea Născătoarei de Dumnezeu), această „predestinare” nu a lipsit-o nicidecum de autonomia personală.

O cinștim pe Fecioara Maria, prin urmare, nu numai pentru că Dumnezeu a ales-o ca Maică a Sa, ci și întrucât ea însăși a ales bine; nu numai fiindcă Arhanghelul a numit-o „plină de har”, ci și pentru că a răspuns: „Iată roaba Domnului”. Ea nu a fost doar un „instrument” pasiv și exterior, ci „condiția” pozitivă și esențială a Întrupării. În cuvintele lui Nicolae Cabasila, un teolog laic din Bizanțul veacului al XIV-lea: „Întruparea nu a fost doar lucrarea Tatălui, a Puterii Sale și a Duhului Său [...], ci a fost și lucrarea voinței și a credinței Fecioarei. Fără consimțământul Preacuratei Fecioare și conlucrarea credinței ei, acest plan ar fi fost cu neputință de realizat, așa cum ar fi fost imposibil fără intervenția Celor Trei Persoane dumnezeiești Însele. Numai după ce a învățat-o și a convins-o, Dumnezeu a luat-o ca Maică a Sa și a primit de la ea trupul pe care ea vrea să l-i ofere. Așa cum S-a întrupat de bunăvoie, tot astfel a vrut ca Maica Sa să-L nască în mod liber și cu consimțământul ei deplin.”¹

Acesta e contextul în care imaginea Preasfintei Fecioare Maria ca a doua Evă își dobândește întreaga semnificație: Eva a ales în mod liber atunci când a căzut, și în același fel Preacurata Fecioră Maria a ales în mod liber când s-a supus.

Această insistență pe libertatea răspunsului Preasfintei Fecioare Maria este în mod clar evidențiată în pasajul din Evanghelia ce se citește la sărbătorile în cinstea ei (8 septembrie, 1 și 22 octombrie, 21 noiembrie, 8 iulie, 15 august, Sâmbăta Acatistului). Se citește povestea femeii din mulțime: „[...] o femeie din mulțime, ridicând glasul, I-a zis: «Fericit este pântecul care Te-a purtat și fericiți sunt sânii pe care i-ai

supt!» Iar El a zis: «Așa este, dar fericiți sunt cei ce ascultă cuvântul lui Dumnezeu și-l păzesc»” (*Luca* 11, 27-28). La prima vedere, alegerea acestor cuvinte trebuie să pară stranie pentru o sărbătoare a Fecioarei Maria, fiindcă aparent ele implică faptul că nu-i este datorată nicio venerație specială ca Maică a lui Dumnezeu. Însă Domnul nostru, departe de a o desconsidera în răspunsul Său, indică în realitate unde trebuie aflată adevărata slavă a Maternității ei divine. Femeia din mulțime se referea la faptul fizic: Hristos a îndreptat atenția spre atitudinea spirituală ce fundamentează acel fapt fizic și fără de care faptul fizic nu ar fi fost posibil. „Fericiți sunt cei ce aud cuvântul lui Dumnezeu și-l păzesc”: Fecioara Maria este binecuvântată deoarece a auzit cuvântul lui Dumnezeu și l-a păzit atunci când Arhanghelul i-a grăit la Bunavestire, căci dacă n-ar fi auzit mai întâi cuvântul și n-ar fi ascultat de el, nu L-ar fi născut niciodată pe Mântuitorul în pântecul ei, nici nu L-ar fi alăptat la sânul ei.

Însă răspunsul ei către Gabriel: „Fie mie după cuvântul tău”, deși constituie principala ilustrare a supunerii Fecioarei Maria, nu este singura ocazie în care ea a auzit cuvântul lui Dumnezeu și l-a păzit. Aceeași primire a cuvântului lui Dumnezeu s-a manifestat de-a lungul întregii ei vieți. La sfârșitul istorisirii Nașterii Domnului, Sfântul Luca scrie: „Maria păstra toate aceste cuvinte, punându-le în inima sa” (*Luca* 2, 19); și din nou, după relatarea despre Iisus la 12 ani în templu: „[...] mama Lui păstra în inima ei toate aceste cuvinte” (*Luca* 2, 51). Fecioara Maria arată aceeași supunere față de cuvântul lui Dumnezeu, aceeași smerită acceptare a ceea ce nu înțelege pe deplin, în Cana Galileii, când le spune slugilor: „Faceți orice vă va spune” (*Ioan* 2, 5). Aceasta este ultima ei rostire înregistrată în Evanghelii: și e plin de învățăminte faptul că este o expresie a supunerii față de Cuvântul lui Dumnezeu.

Preasfânta Fecioară Maria și Taina Bisericii

Fecioara Maria este, astfel, de-a lungul întregii ei vieți, modelul suprem al celor care „aud cuvântul lui Dumnezeu și-l păzesc”, care fac din voia divină propria lor voie și care sunt, prin urmare, cu adevărat binecuvântați. Aceasta ne aduce la cel de-al doilea aspect, ecleziologic, al vieții Fecioarei. Pentru un membru al Bisericii lui Hristos, nimic nu poate fi mai înalt și mai slăvit decât aceasta: că el sau ea ar trebui să accepte de bunăvoie și cu bucurie planul lui Dumnezeu și să-I răspundă precum a făcut-o Preasfânta Fecioară Maria: „Fie mie după cuvântul tău”. Ca un model de unire supusă cu voia lui Dumnezeu, Maica Domnului ne-a arătat ce poate fi și trebuie să fie o ființă omenească. Ea este, în exprimarea lui Wordsworth, „fala solitară a firii noastre întinate”. Ea este darul pe care o umanitate căzută și – în realitate – mântuită ne aduce ca pe o ofrandă lui Hristos. În cuvintele imnului ortodox la Vecernia Nașterii Domnului: „Ce să-Ți aducem Ție, Hristoase, / Care pentru noi Te-ai arătat pe pământ ca om? / Toată făptura zidită de Tine Îți mulțumește: / Îngerii cântare-Ți aduc, / Cerurile, steaua, / Magii, darurile, / Păstorii, minunarea, / Pământul, peștera, / Pustia, ieslea: / Iar noi Îți aducem Ție pe Maica Fecioară.”

Ca mădulare ale Trupului lui Hristos, vocația noastră este de a deveni „părtași la dumnezeiasca fire” (2 Petru 1, 4) și să ne împărtășim de slava pe care Tatăl I-a dat-o lui Hristos (cf. Ioan 17, 22). În limbajul Sfinților Părinți, suntem chemați să devenim „îndumnezeiți” sau „divinizați”: nu să ajungem Dumnezeu după natură – căci numai persoanele Sfintei Treimi sunt –, ci să devenim dumnezei după har și după demnitate. Cel mai deplin exemplu al acestei „îndumnezeiri după har” este Maica lui Dumnezeu; și în acest sens,

pe drept cuvânt numită de Sfântul Grigorie Palama „hotarul dintre creat și necreat”².

În acest punct, se recomandă două note de avertizare. Mai întâi, vorbind astfel despre Fecioara Maria, noi, ortodocșii, nu intenționăm să o înălțăm pe un pedestal izolat, îndepărtând-o de orice implicare în grijile și neliniștile obișnuite ale vieții. Dimpotrivă, recunoaștem deplin că, Maică a lui Dumnezeu întrupat fiind, ea a fost în același timp mamă înăuntrul întregii familii pământești. Asigurând adăpost Fiului ei și tatălui Său vitreg, Iosif, Fecioara Maria a fost confruntată cu aceleași dificultăți și probleme ca și celelalte mame. În virtutea acestei apropieri ne este ea atât de prețioasă, deoarece a experimentat toate tensiunile și întristările noastre, și totuși a reușit să le transfigureze cu har și slavă dumnezeiești. Calea „îndumnezeirii” nu implică neapărat un mod de viață care este remarcabil în exterior: adesea, splendoarea lui Dumnezeu ce sălășluiește în om li se arată numai celor care au ochi să vadă, și acesta a fost neîndoielnic cazul sfintei familii din Nazaret.

În al doilea rând, atunci când spunem, cu Sfântul Grigorie Palama, că ea este „hotarul dintre creat și necreat” și cele asemenea, nu intenționăm niciun moment să-i atribuiim Fecioarei Maria cinstea datorată numai lui Dumnezeu. În limba greacă, distincția dintre Dumnezeu și om este foarte clar marcată prin întrebuintarea a două cuvinte diferite: *latreia*, care indică adorarea cuvenită numai Divinității; și *douleia*, indicând venerarea ce le poate fi acordată Maicii Domnului și sfinților. Din păcate, în latină – așa cum a arătat Fericitul Augustin³ – și în alte limbi apusene nu există niciun mod convenabil de a reproduce această distincție: termenii englezești „worship” și „adoration” sunt ambigui într-un mod în care termenii grecești *latreia* și *douleia* nu sunt.